

Rané osudy unitářských varhan aneb „Není lhostejné, pro které snahy a ideály se člověk nadchne“

Kristýna Ledererová Kolajová

Hudba k náboženství jakéhokoli vyznání neodmyslitelně patří, to jistě každý z Vás potvrdí. A tak není divu, že ani naše unitářské společenství v době, kdy se zabydlovalo jak v povědomí české společnosti, tak zároveň v novém sídle uprostřed naší metropole, nechtělo zůstat bez možnosti doprovázet svá shromáždění i jiné důležité chvíle malebným zvukem hudebních nástrojů. A protože žijeme ve střední Evropě a ať chceme, či nechceme, naše tradice byly po dlouhou dobu spjaty s křesťanskou vírou a ta zase od raného středověku s chrámovou hudbou, zejména pak hudbou varhan (na jejichž zvuk jsou díky tomu naše uši přivyklé jako na hudbu slavnostní, důstojnou, zvučí k otvírání srdcí i duší), není divu, že v Unitarii, přestože její vůdčí osobnosti smýšlely velmi moderně a pokrokově, nepadla volba na nějaké novodobé či alternativní hudební zařízení, ale na nástroj tak starý a pro sakrální hudbu tak klasický, jakým jsou varhany. Získat tento krásný nástroj ovšem nebylo nikdy v dějinách jednoduché – už pro jeho složitou výrobu, a tím pádem i vysokou cenu. Příběh unitářských varhan, zejména jeho začátek, to beze zbytku potvrzuje.

Z materiálů, jež ukrývá archiv NSČU, se bohužel nedá přesně zjistit, kdy a kdo přesně přišel s myšlenkou, že Unitaria potřebuje varhany. Pravděpodobně to byl sám N. F. Čapek, jejich budoucí patron a obhájce i v časech, kdy byly příčinou mnohých, především finančních nepříjemností. Ale to již trochu předbíháme; musíme se vrátit do let 1931 až 1932, kdy došlo k adaptaci budovy č. 8 v Karlově ulici pro potřeby unitářské obce a zároveň k funkcionalistické dostavbě vnitrobloku Unitarie směrem do ulice Anenské. V rámci těchto úprav vznikly i na svou dobu moderně koncipované shromažďovací prostory – Čapkův sál i menší, komornější síň Charlotty Garrigue Masarykové. Právě do ní měly být instalovány zamýšlené první (a na dlouho poslední) unitářské varhany v českých zemích.

Nejstarší v archivu dohledaná zmínka o nich je z 1. června 1932. Jedná se o podrobný rozpis součástí nových varhan a hrubý rozpočet na jejich zhotovení, dnes bychom řekli první cenová nabídka. Nevíme tedy, kdy se poprvé objevila myšlenka varhany pořídit, jak dlouho ji někdo nosil v hlavě, než o ní rozhodl oficiální správní orgán náboženské společnosti, ani jakým způsobem byl vybrán jejich dodavatel. To vše nám pravděpodobně historie nechá pod rouškou určitého tajemství. Nicméně jisté je, že dodáním a zhotovením varhan byla pověřena firma Josef Melzer z Kutné Hory s bezpochyby dobrým renomé. Byla to údajně naše nejstarší továrna na varhany a stavitel Melzer se mohl chlubit například tím, že zhotovil varhany pro nově dostavěný chrám sv. Víta na Pražském hradě. Nástroj pro Unitarii byl projektován pro – citujme: *„skladby klasické, tak i čistě moderní“*, měl být *„anglické dispozice v pneumatickém provedení“*, dvoumanuálový s celkem šedesáti rejstříky bez spojek a hracím stolem technicky upraveným pro možné pozdější rozšiřování rejstříků. Cena za tyto varhany včetně dopravy a postavení na místě se nakonec ustálila na částce 56 650 korun s tříletou zárukou na materiál i práci. Platba jedné třetiny celkové sumy měla proběhnout při objednání, zbytek ve splátkách do dvou let po dodání. V ceně nebylo započítáno dodání elektroventilátoru, jež si Unitaria obstarávala sama (viz níže). Definitivní rozvrh vybavení varhan a rozpočet byl doladěn 30. srpna 1932. Josef Melzer zároveň zajišťoval pro unitáře provizorní zápůjčku harmonia, jež mělo sloužit do doby, než budou stát varhany. Dne 19. července 1932 byla firmě Melzer prostřednictvím

Zemské banky vyplacena dohodnutá záloha 20 000 Kč. V této souvislosti je třeba zmínit, že oficiálním objednatelem varhan nebyla NSČSU, ale Společnost Svobodného bratrství, jež byla oficiálním majitelem budovy Unitarie.

Sestavování varhan probíhalo od září 1932, v průměru deset hodin denně. Proces instalace se neobešel bez drobných nepříjemností – ačkoli se J. Melzer s unitáři předem dohodl na přesném umístění všech součástí nástroje, při instalaci došlo k odchylkám oproti původnímu rozvrhu a musely se přebourávat některé otvory ve zděných konstrukcích určené pro vzduchovody a elektrické vedení, což stavbu prodlužovalo, trochu prodražovalo a také to komplikovalo užívání sálu. Podle archivních dokladů měly být varhany dostavěny během ledna 1933 a do 14. února pak byla dokončena instalace motorového přívodu, elektroventilátoru a osvětlení hracího stolu. Tuto zakázku vyřizovala firma Ludvíka Berky z Dejvic a montáž včetně dodávky náhradních dílů stála téměř 2400 korun (zaplacená byla hotově 13. května). Dne 23. února byla vyjednána pojistka na celé varhany, pojištěny byly u společnosti Moravia Generali na částku 150 000 korun.

Slavnostní den, v němž byly nové unitářské varhany představeny (podle pozvánky „předány“) veřejnosti, nadešel 21. dubna 1933. Koncert začínal v osm hodin večer, účinkovali v něm operní pěvkyně Marie Vojtková a varhanní virtuoz Jaroslav Vojtek a na programu bylo třináct skladeb (Vojtkova vlastní Toccata a fuga, dále dvě skladby Antonína Dvořáka, po jedné od J. B. Foerstera, V. Nováka, K. B. Jiráka, O. Ostrčila, O. Nedbala a po přestávce klasičtější kompozice od R. Frimla, J. Brahmsa, H. Wolfa a dvě skladby R. Strausse). Oficiální pozvánky na tento koncert zaslali unitáři například prezidentovi T. G. Masarykovi (zvláště pak i jeho choti) nebo primátorovi hlavního města Prahy (víme však, že všechny tři tyto osobnosti svou účast kvůli časové zaneprázdněnosti předem omluvily). Další koncerty, na něž byla programově zvána i veřejnost, se pak konaly vcelku pravidelně, vzpomeňme namátkou oslavu státní samostatnosti ještě týž rok v říjnu, 7. prosince Večer české hudby umělé a lidové, v roce 1935 pak sérii varhanních koncertů začínajících v lednu oslavou 75. narozenin Josefa Bohuslava Foerstera). Jenže slavnostní chvíle a první nadšené okamžiky, plné radosti z nového nástroje pozvolna mýjely a začala se ukazovat horší stránka reality. N. F. Čapek a možná i další osoby, které schvalovaly záměr pořízení varhan, pravděpodobně podcenily schopnost mladého unitářského společenství financovat tak velkou investici. Za krásou varhan zůstával velký dluh. V roce 1933 byla situace ještě únosná, Melzer dostal celkem dvě splátky v celkové výši 5000 korun, ale pak nastaly horší časy – v březnu 1934 se stavitel varhan ozval s první upomínkou; v té době chybělo doplatit ještě 31 650 Kč. Bylo jasné, že NSČSU nebude schopna dodržet splátkové termíny. Podle archivních dokladů pak následoval několikrát stejný scénář. Melzer unitáře upomíná, ti pošlou, co mají, ale rozhodně ne tolik, kolik by bylo potřeba. V roce 1934 bylo zaplacen ve dvou splátkách dalších 7000 korun, v roce 1935 pak pouhý jeden tisíc. Není třeba dlouze rozebírat, že doba tehdy opravdu nebyla příznivá, schylovalo se k válce, ve společnosti obecně panovala napjatá atmosféra a nikdo nemohl doufat, že brzy bude lépe, spíš naopak. Z ústního podání dnes již nepřímých pamětníků je známo, že N. F. Čapek, víceméně zodpovědný za pořízení varhan, neměl v těch časech pozici vůbec lehkou. Bylo mu vytýkáno (právem, či neprávem, to v současném nedostatku archivních dokumentů těžko objektivně soudit), že unitářské společenství dostal do této svízelné situace. Byla to zkouška jeho nadšení a odhodlání i pokory, ale zároveň zkouška českého unitářství obecně. Záleželo totiž opravdu na každé člence, na každém členovi, na všech příznivcích, jestli z téhle prověrky vyjde české unitářství se ctí.

Lidská solidarita, která se jako možná předposlední posel z Pandořiny skříňky čas od času objeví ruku v ruce s onou mnohem známější nadějí, však nezklamala. V Unitarii se začala na varhany dělat sbírka, která musí dodnes vzbuzovat obdiv – je to důkaz, jak těžce byly unitářské varhany vykoupeny, z jakých částek, dojemně malých i obdivuhodně velkých, a jak velkým počtem přispěvatelů byla dávána dohromady. V prosinci nejhoršího roku 1935 byl dokonce sepsán koncept prosby Náboženské společnosti čs. unitářů Kanceláři prezidenta republiky o účast pana prezidenta na sbírce (ověřit, zda byl odeslán, by vyžadovalo důkladnější archivní bádání, než bylo v časovém množství pro přípravu tohoto textu), z něhož se vyplatí uvést zde některé pasáže doslovně, protože podle mého názoru krásně dokládají nejen zoufalost situace, ale zároveň i to, jak moc je důležité umět se nadchnout pro ideály (k nimž odkazuje i citát z Čapkových Myšlenek v titulu článku) bez ohledu na přízeň či nepřízeň doby a bez ohledu na to, že na pomyslné ovoce se mnohdy dlouze čeká. N. F. Čapek v dopise zdůvodňuje pořízení varhan takto: *„Důstojný ráz projevů [při shromážděních] jest prohlubován a zesilován zpěvem duchovních písní a hrou na nástroj nejlépe odpovídající celkové povaze náboženského učení unitářského: na varhany. Královský tento nástroj byl pořízen jako nezbytný doplněk krásné síně, nesoucí se svolením kanceláře pana prezidenta republiky jméno vznešené jeho choti, a jako přední jeho ozdoba.“* Dále se v dopise píše, že k datu dopisu má NSČSU *„na pořízení varhan dluh ještě asi 9000 Kč“*, na dobrovolných sbírkách vybrala již asi 3000 korun a *„právě v posledních dnech podniká novou sbírkovou akci, ku které se odhodlala pozvat i pana prezidenta republiky, doufajíc, že nebude jí tento krok vykládán ve zlé, neboť jde o podnik, jehož konečným účelem je přispívati k povznášení lidských myslí k věcem duchovním, a tak účastnit se – byť skromným dílem – na uskutečňování ideálů, jež pan prezident republiky Svým životem a po celý život nejen hlásal, ale i realizoval“*.

Sbírka na varhany podle sešitku takto nazvaného a uloženého v našem archivu začala již koncem roku 1932, lidé dávali dary od 10 korun až po výjimečných 1000 (nejčastěji pak mezi 50 až 100 korunami). Ukončena byla – alespoň podle posledního zápisu – v dubnu 1936 a celkem v ní byla vybrána ne nepodstatná částka 16 394,50 korun, vlastně zhruba čtvrtina pořizovací ceny nástroje. Nicméně i z dalších let máme doloženy záznamy o darech přímo určených na varhany; konkrétně na jejich provoz a údržbu. Například sdružení unitářských žen poslalo za léta 1937 a 1938 celkem 4923 korun. Varhany musely být doplacený někdy koncem roku 1963 nebo v roce 1937, jelikož v hospodářské zprávě za rok 1937 jsou již uváděny jako kmenové jmění Společnosti svobodného bratrství, a to v hodnotě 80 400 korun.

Jaké byly jejich další osudy? Sloužily našemu společenství spolehlivě po dlouhá desetiletí. Epilog přišel s počátkem 90. let, kdy byly v rámci dlouhodobého pronájmu sálu Ch. Masarykové, v němž byly umístěny, varhany demontovány, rozloženy, něco bylo uklizeno do sklepů, něco přesunuto do původního sídla plzeňské Unitarie. Píšťaly deponované v podzemních prostorách Unitarie pak utrpěly nevratnou újmu za povodní v roce 2003. Nicméně ani dnes není Unitaria bez varhan: Na čapkovskou tradici v tomto směru navazuje zejména Pražská obec unitářů, která po několikaleté sbírce dokázala dát dohromady nemalé finanční prostředky na zakoupení varhan nových, po dohodě s NSČU je nechala instalovat v Čapkově sále pražské Unitarie a dnes je již plně využívá při svých duchovních shromážděních i jiných programech.